

Vzpomínka na prvního předsedu Akademie věd České republiky Rudolfa Zahradníka

Ve věku 92 let zemřel prof. Ing. Rudolf Zahradník, DrSc., dr. h. c. mult., velká osobnost naší vědy i společnosti, jeden ze zakladatelů české i středoevropské kvantové chemie a první předseda Akademie věd ČR. Ráda bych tuto vzpomínku věnovala nejen jemu, ale též jeho ženě Mileně. Rudolf zemřel v sobotu 31. října 2020, Milena o týden dříve. Poznali se ke konci druhé světové války v krytu, když Rudolfovi bylo 16 a Mileně 13 let, a již si zůstali věrni. Milena Rudolfa celý život podporovala, starala se o něho, ba někdy i kriticky přispívala k čitelnosti a správnosti jeho rukopisů v češtině; Rudolf ji miloval a ctil. Milena jistě přispěla ke všemu, co Rudolf v životě dokázal – stal se světově známým teoretickým chemikem, prvním předsedou Akademie věd České republiky, spoluzakladatelem a prvním předsedou Učené společnosti ČR. Pokusím se krátce vzpomenout na Rudolfa, jak jsem ho poznala v letech 1993–2001, kdy on byl předsedou a já místopředsedkyní AV ČR i v již zmíněné Učené společnosti.

Jak si pamatuji Rudolfa jako člověka

V různých vzpomínkách a nekrolozích jsme se dočetli, že Rudolf byl gentleman, choval se rytířsky, byl úžasný řečník, měl velké charisma, byl „šarmantní“. To vše je pravda. Ale podstatou jeho chování byl velký smysl pro čest, pro zachování osobní integrity, pro boj za správnou věc. Právě pro tento smysl byl schopný mluvit tak dobře a se zápallem, protože jeho řeč vycházela z hloubi jeho přesvědčení. Byl autentický, a tím i důvěryhodný. Choval se slušně a s úctou k lidem a dával jim tuto úctu a vděk najevo, pokud si to zasloužili. K dámám se choval dvorně. Mluvil krásnou češtinou a zpočátku jsem se bála v jeho přítomnosti promluvit, protože jsem se trochu styděla za svůj jazyk „holky z Karlína“. Upokojila jsem se až jednou, když jsem uslyšela z jeho pracovny nelíčené jadrné nadávání poté, co mu jeden ministr něco slíbil a slib nedodržel. Pro Rudolfa bylo dané slovo svaté. Myslím, že jeho charakter tvořili láskyplní rodiče a možná hlavně jeho tatínek, italský legionář, který se po návratu domů z první světové války stal důstojníkem Československé armády. Od něho asi pramenil Rudolfův smysl pro čest, pravdu, disciplínu, ale též velký český patriotismus a pocit odpovědnosti za naši zemi. A k jeho výchově jistě přispělo i členství ve skautu krátce do r. 1940, než němečtí okupanti Junáka zakázali, a pak zejména členství v ilegálním skautském oddílu, legendární Jestřábově „Dvojce“, která za války vystupovala pod hlavičkou Klubu českých turistů. Tam „Jiskra“, jak byl mladičkový Rudolf nazýván, načerpal smysl pro kamarádství, fair play, vlastenectví a odpovědnost za celek. Svým slušným a dvorným chová-

ním mi Rudolf vždy připadal jako „prvorepublikový“ muž. Jeho slušnost ale nebyla slabost, dovedl být i velmi bojovný, šlo-li o hájení dobré věci. Vzpomínám si, jak např. již jako předseda Akademie úspěšně bojoval proti záměru jedné kanadské společnosti těžít v okolí Kašperských Hor zlato kyanidovou metodou a kolik času tomuto boji věnoval.

Znamení chemik

V druhé řadě musím vzpomenout Rudolfa jako zaníceného badatele, který svým nadšením, krásným výkladem a logikou strhl nejednoho posluchače k obdivu k chemii. Sama jsem několik jeho vyni-

Foto V. Nejeschleba

kajících přednášek slyšela a v myslí mi utkvěla zvláště jedna, kdy k laickému publiku v budově Akademie věd na Národní třídě promlouval o krásách chemické vazby. Přednášku pak v pozdním odpoledni ukončil výzvou k přítomným pánům, aby neváhali pokládat otázky k předneseným myšlenkám, a dámy již z budoucí diskuzy omluvil, neboť předpokládal, že budou spěchat domů připravit něco dobrého k večeři pro své blízké. Nevím, zda by mé vnučky souhlasily s takovým zakončením přednášky, ale myslím, že přítomné dámy oceňovaly kouzlo Rudolfovy osobnosti, jeho staromódní dvornost, a tak jim vykázání z diskuze jistě tolik nevadilo. Navíc Rudolf oceňoval i ženy vědkyně, velice si vážil např. Blanky Wichterlové a jejích prací o chemické katalýze a i mně vepsal v dedikaci ke knize Mezimolekulové komplex, kterou napsal spolu s Pavlem Hobzou: „H. I., ne jako povinnou četbu, ale jako výraz obdivu badatelské fantazii a náruživosti, nesmírné pracovitosti...“, ačkoli má „badatelská náruživost“ byla jistě minimální ve srovnání s tou Rudolfovou. Chemií byl fascinován od dětství. S chemickými pokusy začal již jako kluk a pokračoval i při studiu na chemické průmyslovce. Jeho kroky pak logicky zaměřily na Vysokou školu chemicko-technologickou (VŠCHT). V té době, psal se r. 1948, zde ještě působili vynikající profesori, jako byl Otto Wichterle nebo Eduard Hála, než byli v 50. letech z VŠCHT vykázaní. Ani čerstvý inženýr Rudolf Zahradník na škole z kádrových důvodů nemohl po jejím absolvování zůstat. Po různých peripetích se stal aspirantem v Ústavu hygieny práce a chorob z povolání, který řídil osvětlený prof. MUDr. Jaroslav Teisinger. Ten brzy zjistil, že nový pracovník je velmi nadaný a zanícený chemik, a sám Rudolfovi nabídl, že může z poloviny pracovat pro ústav a druhou polovinu at věnuje své zálibě, teoretické chemii. Za tuto velkorysost mu byl Rudolf, podle svých slov, celoživotně vděčný. Spolupracoval v té době již s fyzikem prof. Jaroslavem Kouckým z Ústavu fyzikální chemie ČSAV, v r. 1961 za ním do téhož ústavu přešel a zůstal pracovišti věrný. Vědecké spojení

1 Rudolf a Milena Zahradníkoví.

Foto z rodinného archivu

2 Prof. R. Zahradník v sídle Akademie věd na Národní třídě v Praze. Snímek z 19. prosince 2012. V letech 1993–2001 zde působil jako první předseda nově vzniklé Akademie věd České republiky a ani poté nepřestal jako čestný předseda pravidelně docházet do své kanceláře v prvním patře budovy. Foto S. Kyselová, AV ČR

fyzika Kouteckého a chemika Zahradníka se ukázalo jako velmi plodné a spolu se stali v českých zemích i ve střední Evropě zakladateli kvantové chemie, tedy kvantové mechaniky aplikované na chemické vazby, strukturu a reaktivitu.

Rudolf se věnoval teorii molekulových orbitalů, chemické reaktivity a dále slabým mezimolekulovým interakcím a molekulové spektroskopii. I přes omezené možnosti vycestovat z komunistického Československa na západ, které měl jako neustraníka, se brzy stal světově uznávaným teoretickým chemikem, a byl zván jako přednášející na různé konference či univerzity. A co více, vytvořil vynikající školu teoretické chemie v českých zemích. Jeho prvním žákem byl můj spolužák na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy Josef Michl, již tehdy geniální „Pepík“, který nakonec zakotvil na univerzitách ve Spojených státech, ale do Prahy se vracel a nikdy neopomněl manžele Zahradníkovy navštívit; ti byli jeho kotvou domova. K dalším žákům patřili např. Petr Čárský, pozdější ředitel Ústavu fyzikální chemie Jaroslava Heyrovského AV ČR, výše zmínovaný Pavel Hobza, jeden z nejcitovanějších českých vědců, Zdeněk Havlas, bývalý ředitel Ústavu organické chemie a biochemie AV ČR a současný místopředseda Akademie, nebo poslední Rudolfův žák Pavel Jungwirth. Nepřekvapí, že všichni tyto vynikající vědci se stali členy Učené společnosti ČR a Pavel Jungwirth je v současnosti jejím předsedou. Za svého mentora považovala R. Zahradníka i současná německá kancléřka Angela Merkelová, která v 80. letech přijížděla pracovat do jeho týmu v Akademii. Ani ve své vysoké funkci neopomněla oslavovat Rudolfovy narozeniny, naposledy v r. 2018 v Praze ve vile Lanna, kdy mu bylo 90 let. Sám Rudolf byl po listopadu 1989 jmenován ředitelem tehdy Fyzikálního ústavu chemie a elektrochemie J. Heyrovského ČSAV a pod jeho vedením se ústav stal chloubou Akademie.

V roli organizátora vědy

Do třetice musím připomenout Rudolfa jako prvního předsedu AV ČR po jejím vzniku v r. 1993 i jako spoluzakladatele Učené společnosti ČR. Volba R. Zahradníka za předsedu Akademie věd byla šťastná. Akademie potřebovala do čela silnou vědeckou osobnost s mravním kreditem a organizačně zdatnou, a takovou osobností Rudolf bezesporu byl. Devadesátá léta byla doba turbulentní, mnohé se měnilo, hledaly se nové organizační struktury. Bylo zapotřebí obhájit to dobré, co jsme ve vědě měli, aby nedošlo ke ztrátě zdatných badatelských týmů, a leckdy bylo nutné obhajovat existenci i samotné Aka-

demie věd jako nevysokoškolské vědecké instituce, obdobně jako je mají i v jiných zemích, např. ve Francii CNRS či v Německu Společnost Maxe Plancka. Pod Rudolfovým vedením a s mezinárodní pomocí začala Akademie hodnotit pravidelně každé čtyři roky své ústavy a podle výsledků hodnocení jim přidělovat finanční prostředky na práci, kterých bylo zpočátku žalostně málo. Hned v r. 1993 snížila Akademie počet svých zaměstnanců na polovinu a zrušila 20 ústavů. Stále se volalo po transformaci Akademie, ale ta přeměna pod Rudolfovým vedením probíhala a samozřejmě za ní stál i celý jeho tým, nově zvolená Akademická rada. Vzpomínám si, jak jsme jednou byli pozváni k panu premiérovi Václavu Klausovi, abychom mu o transformaci referovali, a Rudolf mu podal list s uvažovanými kroky. Pan premiér se nad nimi zamýšlel, říkal „to ano“, nebo škrtnal tužkou a říkal „to ne“, až došel k Astronomickému ústavu AV ČR a pronesl důležitou otázku: „Na co potřebuje tak malá země, jako jsme my, astronomický ústav?“ A snad ho uspokojila Rudolfova odpověď, že hodnocení pracovišť bylo již provedeno a Astronomický ústav byl shledán vynikajícím. Ale s touto návštěvou mám spojenou ještě jednu vzpomínku, možná dvě. Když jsme jeli v napěchovaném autě k panu premiérovi, Rudolf, dva tehdejší místopředsedové Akademie Václav Pačes a já a nezapomenutelný Jiří Velemínský, ředitel Ústavu experimentální botaniky, byl most přes Vltavu, přes který jsme přejížděli k Úřadu vlády, úplně uchpaný a začínalo být zřejmé, že termín schůzky nestihneme. Rudolf starostlivě pozoroval hodinky a v jednu chvíli na jeho povel „ted!“ řidič zastavil, my jsme otevřeli dvířka auta a dali jsme se po chodníku do klusu za svým předsedou na Úřad vlády. Dorazili jsme minutu před termínem. Ukázalo se, že Rudolf, kromě jiného, je velmi dobrý běžec. A druhá vzpomínka, pro srovnání. Jednou jsme na nějaké schůzi na Úřadu vlády čekali přes půl hodiny na náměstka jednoho ministra. Pan náměstek konečně přišel a pravil, že most byl ucpaný. Dovolila jsem si podotknout, že přece mohl přejít ten most pěšky. A pan náměs-

tek odpověděl, že to se přece pro něho v jeho funkci nehodí. Pro Rudolfa ale byl termín sjednané schůzky svatý. A stejně zavazující byla pro něho funkce, kterou zastával. Snažil se o dobré vztahy s vysokými školami, vážil si zdatných vysokoškolských vědců a kantorů, sám rád učil. Byl přesvědčen, že vysokoškolský i nevysokoškolský výzkum v České republice musí spojit své síly, aby česká věda a vysoké školy vzkvétaly a dostávaly se postupně na mezinárodní úroveň – 40 let izolace za komunistických vlád vědu hodně poznamenalo a bylo co dohánět. A ještě jednu věc Rudolf stále propagoval. Ačkoli přírodovědec, držel ochrannou ruku nad humanitními a společenskovědními obory. Nikdy nevyslyšel volání po jejich potlačování či rušení v Akademii, protože dobře věděl, jak jsou důležitá pro zdravý vývoj společnosti i jak byly deformovány minulým režimem. Myslím, že Rudolf opravdovostí svých postojů a projevů, voláním k odpovědnosti i patriotickou touhou povznést vědu a vzdělanost v naší zemi budil respekt nejen k organizaci, kterou řídil, ale obecně k vědě a její úloze ve společnosti.

Když se blížil rok 1993, bylo zřejmé, že se zánikem Československé akademie věd zanikne i sbor akademiků při ní, neboť nebyla skutečná snaha sbor obnovit. Obava, že zejména ve společenskovědních a humanitních oborech se členy sboru za minulého režimu mohli stát vědci nejen pro své zásluhy odborné, ale i politické, byla příliš velká. Rudolf Zahradník spolu s předsedou ČSAV v letech 1990–1992 prof. Otto Wichterlem včas rozpoznali nebezpečí, které tak vědě v České republice hrozilo, neboť nějakou formu sboru zvláště významných učenců mají všechny civilizované státy. Založili proto nejdříve Nadaci pro vznik Učené společnosti ČR a v r. 1994 přímo Učenou společnost. Cíleně navazovala na historické tradice Královské české společnosti nauk i České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. Byla jsem přizvána již k činnosti Nadace a sama jsem byla překvapena, mezi jakými ctihodnými učenými jsem se ocitla. Rudolf vždy obřadně

začínal své proslovy oslovením „Vážení paní doktoro, vzácní kolegové“ a já jsem se lekala, že jsem vyvolána a měla bych říct něco moudrého. Časem jsem rozpoznala správnost založení Učené společnosti a moudrost iniciativního počínu obou otců zakladatelů. Všechny 36 zakládajících členů Učené společnosti velmi potěšil hned na jaře 1994 prezident republiky pan Václav Havel, když nás přijal na Pražském hradě. Rudolf se stal prvním předsedou Učené společnosti a s Otto Wichterlem kladli velký důraz nejen na vědecké zásluhy, ale i na morální integritu budoucích členů. Rudolf pak spolu se zakládajícími členy vtiskli celé společnosti gentleman-ský duch a časem mezi „ctihodnými vědci“

vznikla i dobrá parta. Věřím, že tento gentleman-ský duch, harmonické přátelství a touha povznést a podporovat vědu i celou společnost v České republice zůstane v Učené společnosti i po úmrtí Rudolfa a dalších 19 zakládajících členů. Zcela v duchu Rudolfových představ se i při omlazování v Učené společnosti spojují výborní vědci z různých organizací, ať již z univerzit, nebo z Akademie věd či výzkumných ústavů, a to z přírodovědných i humanitních oborů, a snaží se poznávání, kritické myšlení a demokratickou diskuzi předávat celé společnosti.

Tato vzpomínka je poděkováním Rudolfovi Zahradníkovi za hezká, byť obtížná léta, kdy jsem pracovala v „jeho“ Akade-

3 Po udělení dr. h. c. Univerzity Karlovy v r. 1998. Zleva Rudolf Zahradník, tehdejší prorektor UK prof. Josef Koutecký a první prorektor pro zahraniční styky UK prof. Zdeněk Lojda.

Foto z archivu R. Zahradníka

4 S prof. Otto Wichterlem při podpisu Deklarace Učené společnosti České republiky na její ustavující schůzi 10. května 1994. Foto Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Fond O. Wichterle

mické radě, za vše, co jsem se od něho naučila, abych pak sama mohla plnit funkci předsedkyně Akademie věd ČR, a hlavně za hezké přátelství.

Rudolfe, moc děkuji.

Z redakce Živy

Ve svém širokém zájmu o dění kolem sebe a poznání byl profesor Rudolf Zahradník také dlouholetým podporovatelem i čtenářem našeho časopisu. Při každém osobním setkání nám svou podporu dával neopakovatelným způsobem najevo. Připojujeme se proto k trvalé vzpomínce na pana profesora i k velkému poděkování.

Ze životopisu Rudolfa Zahradníka

Narodil se 20. října 1928 v Bratislavě, kde jeho otec působil jako důstojník Československé armády u 153. dělostřeleckého protiletadlového pluku. Kvůli vojenské kariéře otce se rodina (matka Jindřiška, Rudolf a sestra Zora) několikrát stěhovala – nejprve do Piešťan a po obsazení země Němci do Prahy. Školní docházku tedy Rudolf Zahradník zahájil na Slovensku, v Praze navštěvoval obecnou školu na Hanspaulce. Od r. 1939 studoval na gymnáziu ve Sládkově ulici poblíž Letenského náměstí v Praze 7. Již před začátkem války se stal nadšeným skautem, v době protektorátu patřil do neoficiálního oddílu vedeného Jaroslavem Foglarem. Od útlého mládí také projevoval zájem o chemii a v r. 1944 byl přijat na Vyšší průmyslovou školu chemickou v Betlémské ulici. Na konci války se nevyhnul totálnímu nasazení, našťastí tato práce neměla dlouhého trvání. Studoval na Vysoké škole chemicko-technologické (1948–52), kde se specializoval na fyzikální chemii. V jeho kádru-

vém posudku bylo uvedeno, že se nemůže stát aspirantem ani asistentem, v Ústavu hygieny práce a chorob z povolání se 9 let věnoval především studiu vztahů mezi strukturou a biologickou účinností organických sloučenin. V r. 1961 nastoupil do Ústavu fyzikální chemie a elektrochemie Jaroslava Heyrovského Československé akademie věd a působil zde až do r. 1989 jako vedoucí skupiny pro aplikovanou kvantovou chemii – oboru, jenž využívá kvantovou mechaniku k řešení chemických problémů. Kvantová chemie tehdy byla nejen u nás, ale i ve světě, na počátku svého vývoje. Rudolf Zahradník ji přednášel jako hostující profesor na univerzitách ve Würzburgu (1965), Darmstadtu (1966), v Giessenu a Groningenu (1967), další následovaly později. V Čechách začal vyučovat na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy, jeho pedagogické působení bylo během normalizace několikrát přerušeno z politických důvodů. Rádným profesorem se stal až po r. 1989. V r. 1990 byl zvolen ředitelem Ústavu fyzi-

kální chemie a elektrochemie J. Heyrovského ČSAV (nyní Ústav fyzikální chemie J. Heyrovského AV ČR). V únoru 1993 ho Akademický sněm jmenoval prvním předsedou AV ČR. V čele Akademie věd zůstal do r. 2001, čestným předsedou do konce života.

Pan prof. Zahradník vždy usiloval, aby se podpora školství, vzdělávání a vědy stala skutečnou součástí politiky naší země. Jeho bohatá publikační činnost zahrnuje více než 380 odborných publikací, na kterých se podílel jako hlavní autor nebo spoluautor, a řadu knih – Myšlení jako vášeň (Academia 1998), Za vládu rozumu (Academia 2002), Laboratorní deník. Zač jsme bojovali (Academia 2008).

Za svou vědeckou i veřejnou činnost obdržel řadu ocenění – Zlatou plaketu Jaroslava Heyrovského ČSAV (1990), Votočkovu plaketu VŠCHT (1992) a další. U příležitosti 80. výročí vzniku republiky v r. 1998 propůjčil Rudolfu Zahradníkovi prezident Václav Havel vysoké státní vyznamenání – medaili Za zásluhy. O rok později mu papež Jan Pavel II. udělil vyznamenání Pro Ecclesia et Pontifice za přínos v oblasti humanitní a kulturní a rakouský prezident Thomas Klestil Čestný kříž za vědu a umění. O významu a širokém uznání zásluh pana profesora svědčí i množství čestných akademických titulů a doktorátů z tuzemských a evropských, i severoamerických a kanadských univerzit, včetně členství v několika mezinárodních akademiích.